

9. ЦГАРК ф.44 оп.1. д.9227 л.24.
10. Нусупбеков А.Н. К вопросу о формировании казахской буржуазной нации // Материалы научной сессии АН КазССР.- Алма-Ата, 1958.- С. 172.
11. Русско-киргизский словарь./ Сост.Т. Бокин.- Верный, 1913.
12. Асфендияров С.Д. История Казахстана с древнейших времен. Т.1.- С.215.

Түйін

Мақалада XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында қазақтардың дәстүрлі шаруашылығындағы өзгерістер мәселесі қарастырылады. Қарастырылып отырған кезеңде өлкеге капиталистік қарым-қатнастардың енуінің нәтижесінде шаруашылықтың жаңа түрлері - егін шаруашылығы, қол-өнер кәсібі, жалдамалы жұмыс күші, бай шаруашылықтары мен қулақтар өсім алушылық және саудамен шұғылдана бастады. Бұл процесс дәстүрлі қазақ қоғамының әлеуметтік құрамын өзгертуге мәжбүр етті.

Summary

In article are considered questions of changing of traditional economic employment of Kazakhs on the second half of XIX - the beginning of XX centuries. Capitalistic relations led to occurrence of new kinds of activity - agriculture, get into the considered period in edge of employment by craft, the hired labour began to be used, and many rich Kazakhs began to be engaged in usury and trade. This process inevitably led to change of social structure of a traditional Kazakh society.

XIX ғ. 50 ж. ЖЕТІСУДАҒЫ ЖЕРГІЛІКТІ ХАЛЫҚ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ШАРУАШЫЛЫҒЫ

Д.М.Мұқатова –
т.ғ.к. Абай атындағы ҚазҰПУ

Жетісу өлкесінде орыс билігінің күшеюі, патша өкіметінің жергілікті халықтар туралы нақты мәліметтер жинауына жол ашты. Патша өкіметі осы мақсатпен және әскери тапсырмамен П.П.Семенов, М.Венюков сияқты ғалымдарды өлкеге аттандырады. Верныйда 1862 жылы арнайы нұсқаумен болған М.Венюков Ұлы жүз қазақтарының саны туралы былай деп жазады: «Біздің иелігімізде Ұлы жүздің ең басты үш руы көшеді. Олар - жалайыр, суандармен қосылған албандар мен дулаттар... Ең көбісі дулаттар: сыйқым -795 ауыл, жаныс (жайлымыс, балсу, қыбырай, қашқарау және т.б.) -1090 ауыл, ботпай (шағай, құдайгүл, есенбай және т.б.) - 785 ауыл, шымыр- 1770 ауыл, сары үйсін - 300 ауыл, ысты - 300 ауыл. Жалайырлардың саны - 25000 адамға жетеді. Албандар суандармен қосылып 20000 адамды құрайды. Ал дулаттар болса 70000 адамға жетіп жығылады. Сонымен Ұлы жүздің жалпы саны -150000 адам шамасында» /1, с.132/.

Жетісу өлкесінде Алатау дуандығы ашылған кезде дуандыққа Ақмола және Көкшетау дуандықтарының оңтүстік бөлігінде көшіп-қонып жүрген қазақ рулары кірген. Олар 8 ру, 5021 шаңырақ, 190100 адамнан тұрған. 1866 жылы Алатау дуандығына 187300 адамнан тұратын 37463 шаңырақ қосылған. Ал орыс билігін мойындап, бірақ әкімшілік жағынан құрылымға енгізілмеген 50024 шаңырақ болған. Оның 40900 шаңырағы Шудың арғы бетінде көшіп жүрсе, 9124 шаңырақ Іленің оң жағалауында жүрген. Осы жылдары Алатау дуандығында 34268 адам өмір сүрген /2, с.172/.

Е.Бекмаханов болса өз еңбегінде Жетісу халқының жалпы санын былай көрсетеді: "Ю.Южаков жинаған ең соңғы мәліметтер бойынша Ұлы жүзде шаңырақ саны 95000-ға жетті, ал Аристовтың мәліметтері бойынша халық саны еркек, әйелді қоса есептегенде 550000 адам болған" /3, 58 б/.

Көшпелілердің үнемі көшіп жүруі әскери-әкімшілік орындарының қазақ рулары туралы мәліметтер жинау жолын қиындатты, адамдар мен малдардың саны жөніндегі статистикаларда болыстар мен ауыл старшындарының "бір ғана сөз жүзіндегі түсініктемелеріне негізделген" жағдай қалыптасты /4, 2 п/. Алатау дуан бастығының жасаған салық төлеуші Ұлы жүз руларының тізіміне дуандықтағы қазақтардың саны толық кірмеді. Мысалы, 1865 жылы жасалған тізімде "шымыр руының 3 бөлімі (күнту, самбет, күрек) бөлімшелерімен 560 шаңырақ; сыйқым руында, қара қойлы - 150, ақ

қойлы - 180, қу сирақ - 215 және шуылдақ - 625 шаңырақ болса, ысты руына - есім -180, малай - 170, қатты құлақ - 10, алмамбет - 60, құланшы - 100, барлығы - 610 шаңырақ кірген. Шапыраштылардың екі руында 1001 және 1014 шаңырақ тіркелсе, жаныс руының екі бөлімінде 1516 шаңырақ болған. Қашқарау руы: баба (бөлімшелері - байсұлу -725 шаңырық, күнсұлу - 225), бас қалмақ, сарымбет (көптеген бөлімшелерімен, оның ішінде сұлтангелді және бөкен - 766 шаңырақ) бөлімдерінен тұрып, барлығы 1680 шаңырақ есепке кірген. Албан руында: қызылбөрік (9 бөлімінде 1016 шаңырақ болса, оның ішінде керейқұл, сақау, шоқаман, найманбай), сегіз сары (бөлімдерінде -1030), айт (бөлімінде - 1070), бұзым (бөлімінде-1240) және әлжан (сарымбет, шағыр, аламан және шаджа бөлімдерімен -1200 шаңырақ). Суан руында 16 бөлім болып 1025 шаңырақтан тұрса, оның ішінде қошқар - 100, орыс - 180 және жәдігер - 30 шаңырақ болған. Ұлы жүз қазақтарына дулат, албан, суан, шапырашты, ысты, ошақты, сары -үйсін, жалайыр, қаңлы, шанышқылы және сіргелі рулары кіріп, дулат руы көпшілікті құраған". 1867 жылы А.И.Макшеевтің мәліметі бойынша дулаттарға жататын ботпай руы 1100 шаңырақ, шымыр-1500 шаңырақ, жаныс-700 шаңырақ болған. Қаңлылар Түрген өзенінің бойында 350 шаңырақты құрап көшіп жүрген /5, с.99-103/.

Ал Семей облысының әскери губернаторының Сібір әкімшілігіне 1865 жылы 29 маусымда берген мәліметінде Ұлы жүзге кірген қазақтардың саны жөнінде былай көрсетіледі: «Аға сұлтан подполковник Тезек Абылайхановқа қарайтын албан руы. Рулары: 1) Қызыл бөрік-кылжыт-50, керейқұл-170, сақау-150, құлан аян-50, кизй-70, найманбай-200, барлығы -990.

2) Қоңыр бөрік: тама-43, базар-26, біте-25, майлы-25, сарықұл-39, каракұл-56, қышқия-28, тасы-25, жапа-25, құртқа мамай-85, барлығы-377.

3) Сегіз сары: ақтан-30, қойлыбай-100, есмамбет-40, құлсадық-200, шөйке-110, барлығы-480.

4) Қажы мәмбет: батырша-200, қосқұлдан-150, ағымсары-150, тұрсын-160, барлығы - 660.

5) Жарты: еспір-100, қанай-110, сұлтангелді-55, танатар-150, барлығы 415.

6) Айт: таңатар-125, біденші -150, қалыбек-300, сүйіндік-160, жанбаба-100, онтағар-25, жайын-40, таңат-70, бәйбіше-40, тоқал-60, барлығы -1070. Бұзым-жаныбек-100, құрман-300, тоқан-70, баба-140, қаракісі-80, жұмақ-30, ұлбыжай-50, балта-50, шынтемір мамырбай-160, сармамбет-100, жанбике-80, тоқбике-80, барлығы - 1240. Әлжан- шағыр-250, аламан-300, алтынбек-130, ханкелді-270, тыныбек, айтбике-250, барлығы-1200. Суан-мұлақ-75, алдияр-25, құдайберді-70, сатай-65, ексеті-35, сарықыз-50, тұрсын-150, қошқар-100, үметай-25, бөлек-50, қараменді-60, қарабек-40, алдасүгір-50, шігірек-20, орыс-180, жәдігер-30, барлығы-1025. Барлық албан руында 9 болыс, 7457 шаңырақ бар.

Аға сұлтан подполковник Әли Әділов басқаратын

дулат руында - сыйқым-қарақойлы-150, аққойлы-180, қусирақ-215, соқылдақ-25. Барлығы - 570.

Сары үйсін - күтімбет-100, жанай-100, жауыл танай-100, жандосан-200, күлеке-100, қырық-100, барлығы - 700. Ботпай- бағитұрсын-315, әліс жаныс -221, құдайқұл, сиыршы-207, барлығы -743.

Шағатай-есенбай-775, жанқойқыл-330, асантайлақ-537, ақша-385, байтас-80, құралаш-115, барлығы-1722.

Шымыр-жаңабай-40, сәмбет-160, шылымбай-30, бестерек-50, күнті-150, шақай-15, байтана-5, шатамғали-16, күкірек-100, барлығы-560.

Жаныс-жанақ-60, есембай-35, кенжетай-35, әлмәмбет-25, шыбынтай-40, қалқан-55, күшік-55, базаркелді-45, таңғат-45, өтеген-35, ақмамбет-105, қараман-30, бектемір-65, қасқұлдан-62, оразымбет-30, масақбай-40, нұрымбет-65, барлығы-827.

Баба-қашқарау- құлболды-130, енем баласы-130, ерубай-130, байсұлу-275, күнсұлу-225, барлығы-890.

Сырымбет-қашқарау- тілеуімбет-15, бөкен-250, төкету-45, өтеғұл-150, өтеп-150, жияқы айдар-150, барлығы - 760.

Шапырашты руы- төрттіғұрт-200, өтеп-60, күшік-140, таңатар-55, бегі сары-50, сүйіндік-25, қошқар-35, тайтұры-150, барлығы-715.

Ексей-алтай, қосай, бәйбіше-300, ошақты-100, қаңлы-150, барлығы -550.

Асыл-әшеке кеней-105, теке-230, тілемес-240, орымбет-35, шыбыл-85, айқым-200, барлығы-895.

Ысты-есім-130, қара баласы-160, сүйіндік-30, жандығұл-70, байтық-30, амантай-19, жәнібек-10, сары кемпір-20, баймене рабан-20, аймамбет-25, барлығы - 514. Ал дулат руының барлығы-12 болыс, 9146 шаңырақ.

Аға сұлтан подпоручик Сұлтанғазы Жанғазин басқаратын

жалайыр руы- андас-дүйсенбі, андыбай, қанай, құнай-600, жомарт, айтымбет, қаракүш - 600, мергенбай, жүрек, кашкар-350, барлығы-1550.

Мырза-зайке-500, бәйбіше-150, аман-660, барлығы-1310.

Қарашапан-тарғынберген, балташы, келмембет-500, барлығы-500.

Тарақты-жартай, көксеке-300, ақболат-230, қалпе-200, барлығы-730.

Сыпатай-ақмарка, қарамарқа-300, сауық-150, шалымбет-180, күшік-200, барлығы-830.

Арын тыным-өтес-200, сүтескен-150, өміржан-210, барлығы-660.

Байшекер-тыным-300, жайымбет-400, барлығы-700.

Сиыршы-сарыбет-420, бәйімбет-380, барлығы-800.

Балғалы-қылыш-240, шағыр-80, өгіз-55, ниязбарақ-55, қайшылы-200, барлығы-630.

Күшік-таз-150, жабысқан-200, қарасақал-150, марша-200, барлығы-700.

Барлық жалайыр руында 10 болыс, 8410 шаңырақ бар. Ал бүкіл албан, дулат, жалайыр рулары 31 болыс, 25313 шаңырақтан тұрады» /6, 56-62 п/.

Келесі жылы Алатау дуан бастығының 1866 жылы 11 мамырдағы №2514 берген мәлімдемесінде дуандықта Ұлы жүз қазақтарының біршеме артқанын көрсетеді. Онда орыс әкімшілігі жергілікті қазақтардың 32293 шаңырағынан салық жинағанын жазады /4, 346 п/.

Тұтас алғанда Ұлы жүздің қыстық қоныстары бүкіл Іле өзенінің бойын, солтүстік Балқаш көлінен бастап Жоңғар Алатауына дейін, оңтүстік шығысында Қаратал өзенінің бойы мен Қаратау қыратын және оңтүстік батысында Шу өзенінің сол жағалауынан бастап Сырдарияның жоғарғы ағысына дейінгі жерлерді алып жатты. Ал жазғы қоныстары Талас, Іле, Шу, Келес, Арыс, Боралдай, Бадам, Ақсу, Сырдария өзендерінің және осыларға құятын дала өзендерінің бойларында болған /7, с.4-5/. Олардың жаздық және қыстық жайылымдарға көшіп-қонуы - тұрақты бағыт-бағдардан тұрды.

Қазақтардың жыл сайынғы көшіп-қону сапарының ұзақтығы Жетісуда 200-300 шақырымға дейін созылатын. Әрбір отбасының шаруашылығына тиісті мал саны болды. Олар өздерінің меншікті малдарын қауымға (руға) ортақ жайылымдарда бақты, ол жерді рудың әрбір мүшесінің пайдалану құқығы тең жағдайда жүрді. Жерді ешкім жеке-дара меншіктене алмады. Мәселен, Венюков: «Ұлы жүз қазақтарында ертеден келе жатқан ең басты үш ру -жалайыр, албан-суан және дулаттар 30 руға бөлініп кетсе де, әлі сақталған. Бұлардың әр руы өздеріне тиесілі тарихи көшіп-қонатын жайылымдары бар. Атап айтқанда, жалайырлар Қараталды, албандар-Алтын-Емел жотасының екі бөлігін және Шарынның бір бөлігін, дулаттар Шарынның батысынан Балқашқа дейін және Іленің оңтүстігінен Алатау тауына дейінгі аралықты мекендеген»-деп көрсетеді /8, с.255/.

Басқаларға қарағанда Жетісу қазақтары малға бай болған. Оның себебі Ұлы жүз қазақтары 1863 жылы орыстарға салық төлемесе, екінші жағынан өлкеде боран мен мұздақ өте сирек құбылыс болып, малдарында өлім-жітім аз кездескен.

Сонымен қатар, Жетісу өлкесінде Ұлы жүз қазақтарынан басқа қырғыз рулары да мекендеген. Олардың үлес салмағы қазақтардан аз болса да, өлке халқының негізін құраған. Н.Е.Бекмаханованың еңбегінде 1866 жылы қырғыздардың саны 50 мыңға жетіп, сарыбағыш-6300, солты-7400, саруу-2300, кушчу-650, бағыш-110, саяқ-3000, барлығы-19760 шаңырақтан тұрған делінген /2, с.173/.

Н.А.Аристов еңбегінде орыс билігін мойындамаған Үмбетәліге қарайтын сарыбағыштардың 5 мың шаңырағын, Алатау дуандығының шекарасына жақын құртқа мен шығысында көшіп жүрген саяқтардың және салық төлесе де азайтылып көрсетілген солтылардың санын табуға болады. Ол 1862 жылы бұғылар мен сарыбағыштардан салық жинау үшін орыс шенеунігінің жасаған тізіміне сүйеніп мынадай анықтама береді: «Манап Борамбайдың қарамағындағы бұғы руына кіретін ру бөлімшелері:

Арық (манап Токсаба)- кучук (Төлеген би)-200, ондон (Тетей би)-200, сарик (Аулташ би)-200, сары қалпақ (Мырза би)-100, барлығы -2500 шаңырақ.

Бапа (Бекбай би)- чоро (Бекбай би)-100, чилпақ (Сұлтанай би)-200, барлығы -300 шаңырақ.

Бор (Табылда манап)-сары бор (Бердіқожа би)-200, қара бор (Байқожа)-200, барлығы-400 шаңырақ.

Қыдык (Борсын би)-жаксылык (шыңғыс би)-250, жаманбай (төкен би)-400, торғай (Қойсоймас)-800, құдайбақты (Батахан)-300, барлығы-1750.

Елден (Иман би)-курачбек (Жаныбек би)-400, сары катын (Иман би)-500, балык (Малбак би)-150, барлығы-1050 шаңырақ.

Белек (Боранбай манап, Мұратәлі)-алдияр (Жағыш би)-500, алдаш (Боранбай манап, Мұратәлі)-4000, токай (Малбай би)-200, токташ (Ұябасар би)-100, саты -30, такабай (Кокчо би)-170. Бұғы руында барлығы -11000 шаңырақ болған.

Манап Үмбетәлі басқаратын сарыбағыш руы 5 бөлімнен құралған.

Есенкүл (Үмбетәлі манап)- ассын (Чиль би)-600, иссик (Қысалак би)-150, чертики (Чоды би)-230, чагалдак (күшік би)-150, абла (Абла би)-300, сабар (Сара би)-100, чичей (Шора би)-80, тастар (Бердібек би)-150, калмак (Байсерке би)-350, жантай (Сүйіндік би)-250, едигер (Байбұта би)-540, аюке (Баспан би)-150, монгулдур (Сары Токтор би)-350, Ярбан (Ирдесе би)-125, етиген (Жанболат би)-400, баскүрел (Ауылша би)-600, барлығы-4952 шаңырақ.

Ассык - кусугун-50, бучман-60, бура-100, байкүшік-300, барлығы - 510.

Тынай (Жантай манап)

Чирикшы (Төрегелді манап)

Надырбек (Калыгүл манап). Барлық сарыбағыштар - 10000 шаңырақ болуы керек» /127, с.502-503/.

Сондай-ақ Н.А.Аристов келесі бір еңбегінде солтылар-8638, саяқтар-5335 шаңырақ екенін көрсетіп, Жетісу өлкесінде қырғыздардың жалпы саны-110000 адам болған деп есептейді /9, с.58/.

Қырғыз рулары мына жерлерде көшіп жүрген:

а) солтылар-жазда Сусамыр өзенінің бойын, қыста Шу алқабында;

б) саяқ-бір бөлігі Сусамырда, қалғандары-Жұмғалы және Қашқар өзендерін;

в) сарыбағыш-Ыстықкөлдің солтүстік жағалауын;

г) құтлұсаит және тағы басқалары -Талас, Сусамыр, Қарабөре, Шатқал және тағы басқа өзендердің бойында /10, с.24/.

Мал шаруашылығымен айналысқан қырғыздар жылқы, түйе, қой және ірі қара өсірген. Алайда қырғыздардың негізгі кәсібі мал шаруашылығы болса да, оларда мал саны Ұлы жүз қазақтарымен салыстырғанда көп болмаған. Қырғыздардың ең бай манабының жылқысы 3000-нан аспаған, ал қазақтардың байлары болса 15000 бас жылқыдан кем ұстамаған. Қырғыздардың байлығы мол руларына бұғылар, содан кейін сарыбағыштар жатады. Мысалы бұғыларда 100000 жылқы, 10000 түйе, 50000 сиыр, 500000 қой болған /11, с.31/.

Ұлы жүз қазақтары егіншілікпен айналысқан. Егіншілік Жетісудың Шу, Талас, Іле, Қаратал, Көксу, Бадам, Ақсу, Бұрылтай, Шаян, Бөген өзендерінің аңғарлары мен табиғи су қоймалары бар жерлерде кеңінен тарады. Яғни Жетісу өлкесі Қазақстандағы ең ірі отырықшы егіншілік ошағына айналған.

1830 жылы Броневский «Жетісуды мекендеген Ұлы жүз қазақтары егін шаруашылығымен айналысып, негізінен тары, бидай және арпа егеді, бұл кәсіп оларға көрші жатқан Ташкенттен келсе керек» деп жазды /12, с.193-194/.

Жетісуда қазақтар егінді жасанды жолмен суландыру дәстүрімен жүргізді. Қазақтар мен қырғыздардың егіншілік техникасы төмен деңгейде болды. Негізгі егіншілік құралы қайырымсыз соқа еді. Жер жырту тереңдігі сынық сүйемнен аспайтын. Егін қар суын жібітіп, айдалмаған жерге немесе егіс алдында арнайы суарып, жұмсартылған жерге егілетін. Жерді көбінесе қолмен өңдейтін, өйткені тамыры мықты арамшөпті тек кетпенмен ғана құртуға болатын. Олар жерді ерте, әдетте наурызда айдайтын. «Қазақтардың егіншілік құралдарының жетілмегеніне қарамастан, - деп жазды Ш.Уәлиханов,-Ұлы жүздің құнарлы жерлері еңбеккердің еңбегін толық ақтап қана қоймай, өнімдерді төгіп тастайтын. Күнгей Алатау, Кіші Алатау, Алтын Емел және тағы басқа аққан көптеген өзендер жерлерді арықтар арқылы суғаруға мүмкіншілік туғызды.

Жерлерді арықтар арқылы су жүйесімен суғару Ресейге мүлдем белгісіз нәрсе еді. Жердің жұмсақтығы Сібірде қолданатын соқаларды керек етпейтін. Бұл жақтың жерін жырту үшін кішкене көлемді темір жеткілікті болатын. Соқаның темірі ең үлкен шегеге ұқсайды. Ұлы жүзде негізінен тары егеді. Оны олар қыста сүт болмаған кезде пайдаланады. Қытай бидайын өздеріне керегінше себеді. Жалпы Ұлы жүзде бидай егу XVII ғасырдың бас кезінде жаныстардың рубасшысы Байқабылдың кезінде пайда болған. Ордалықтардың айтуынша бидай оларға қырғыздар арқылы Қашқардан келген» /13, с.184-185/. Жетісуға қазақтардың қоныс аударуы қазақтарға әсер етпей қойған жоқ. Нәтижесінде қазақтардың арасында егінге қажеттілік туып, жоғарғы табыстарға жете бастайды. Мысалы,

албандардың аға сұлтаны Тезек Нұралиевтің 1861 жылғы 11 қазанда Алатау дуан бастығына берген мәлімдемесінде «ертеде қазақтар өз мұқтажын өтеу үшін тары егіп, 1-2 табақ тары сепсе, одан 6-7 қапқа дейін тары жинайтын. Қазір қазақтар ауыл болып бидайды да егеді. Әр қаптан он қапқа дейін, кей жерлерде одан да көп өнім алады» делінген /14, 11 п/.

Қазақтардың егін шаруашылығынан тәжірибесі мол екенін және олардың егіншілік дәстүрі қазақтардан әлдеқайда жоғары тұрғанын орыс әкімшілігі мойындауға мәжбүр болған. Алатау дуан бастығы генерал-майор Колпаковскийдің Батыс Сібір Бас басқармасына берген №2580 мәліметінде «Қазақ егіншілері құрал-саймандардың нашарлығына қарамастан өркендеуде, ал қазақтардың егіні өте төмен деңгейде қалып отыр. Сол себептен әскерге керекті астықтың көп бөлігін қазақтардан сатып алып отырмыз. Әсіресе, егін шаруашылығы Іле өлкесіндегі дулаттарда, шапыраштыларда және жалайырларда жақсы дамыған» деген /14, 28 п/.

Қазақтардың егін шаруашылығымен жоғары деңгейде айналысуына бірден-бір себеп болған өлкеде астыққа деген сұраныстың күрт өсуінен болды. Оның үстіне орыстардың құнарлы жерлер мен шабындықтарды тартып алуы, көшіп-қонуына шектеу қойылуы, қазақтардың арасында барымтаның шектен шығуы және тағы басқалар көшпелі мал шаруашылығының әлсіреуіне әкеліп соқты. Қазақтар барған сайын егіншілікпен шұғылдана бастады. «Қазақтар,-деп жазды орыс саудагері В.Кузнецов-жағдайға байланысты егін және мал шаруашылығын қатар алып жүре отырып, бір уақытта егінін де егеді, малын да бағады. Орыстардың өлкеге келіп әскеріне жоғары бағамен астықты сатып алуы қазақтарға өте тиімді болды. Олар алдында өз қажеттілігін өтеу үшін тек тары егетін, қазір бидай, сұлы, арпа және жүгеріге дейін егеді. Нәтижесінде қазына бастапқы кезде астықтың ширегін (четверть) 12 сомнан сатып алса, 1867 жылы 3 сом 25 тиынға төмендеді» /15, 1 п/.

Жоғарыда аталғандардан басқа Ұлы жүз қазақтары темекі, күріш, қауын-қарбыз және тағы басқа бау-бақша өнімдерін еккен. Әсіресе, темекіге ерекше көңіл бөлген. Өйткені, темекі өлкеде ең өтімді, табыс әкелетін тауар болып табылған. Оны Ташкент саудагерлері қазақтардан сатып алып, басқа жерде қымбатына сатып көп есе пайда тапқан /15, 5 п/.

Қазақтардың көшпелі шаруашылығына дамып келе жатқан капиталистік Ресейдің сыртқы экономикалық факторлары күшті әсер беріп, өлкедегі шаруашылық қатынас әскери-отаршылдықтың қатаң тәртібі жағдайында жүргізілді.

1. Венюков М. Поступательное движение в Среднюю Азию.- СПб., 1877.-49 с.
2. Бекмаханова Н.Е. Формирование многонационального населения Казахстана и Северной Киргизии. – М.: Наука, 1980. - 280 с.
3. Бекмаханов Е. Қазақстан 20-40 жж. -Алматы: Санат, 1994. - 416 б.
4. ҚРОММ. 345-қ., 1-т., 30-іс.
5. Капекова Г.А. Таиенов Б.Т. Очерки по истории Семиречья. -Алматы: Ғылым, 1994.-136 с.
6. ҚРОММ. 3-қ., 1-т., 491-іс.
7. Муканов М.С. Этническая территория казахов в XVIII-нач.XX в. -Алматы: Казахстан, 1991. - 67 с.
8. Венюков М. Опыт военного обозрения русских границ в Азии.- СПб., 1873.- 144 с.
9. Аристов Н.А. Труды по истории этническому составу тюркских племен. / Отв. ред. акад. В.М. Плоских. - Бишкек: Илим, 2003, - 460 с.
10. Хорошкина А.П. Сборник статей Туркестанского края. - СПб., 1876.-531 с.
11. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Т.2. - Алматы: Главная редакция казахской советской энциклопедии, 1985. - 416 с.
12. Броневский Б. Записки о киргиз-кайсаках Средней Орды. //Отечественные записки.- СПб. - 1830.- № 20.- С. 190-205.
13. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Т.1.- Алматы: Главная редакция Казахской Советской энциклопедии, 1984.- 431 с.
14. ҚРОММ. 3-қ., 1-т., 442-іс.
15. ҚРОММ. 825-қ., 1-т., 19-іс.

Резюме

Статья посвящена вопросам хозяйства местного населения Семиречья в 50-годах XIX века.

КЕҢЕС ДӘУІРІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА СОВЕТСКОГО И СОВРЕМЕННОГО ПЕРИОДА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕҚЫҰ-ҒА ТӨРАҒАЛЫҚ ЕЛІМІЗДІ ӘЛЕМГЕ ТАНЫТУДАҒЫ МӘРТЕБЕЛІ БАСТЫ ҚАДАМ

Б.Қ.Әбдіғұлова –

п.ғыл.к., профессор Абай атындағы ҚазҰПУ

Тәуелсіз Қазақстан Республикасы демократиялық құндылықтарды құрметтеу, ашық қоғам құру, адам құқын қорғау салалары бойынша айтарлықтай жетістікке жетті. Отанымыздың экономикасы көтеріліп, халқымыздың әл ауқатын арттыру бағытындағы шаралар мен саяси реформалар жүргізіліп, еліміз дағдарыстан кейінгі даму кезеңіне бет бұрды. Қазақстан Шығыс пен Батыс, Еуропа мен ТМД және Орталық Азия елдері арасында бірқатар халықаралық маңызды шараларға көш бастаушысы болды. «Қазақстан аймақтық және жаһандық қауіпсіздікті нығайту, қарусыздандыру үдерістерін ілгерлетуге, жаппай қырып- жою қаруын таратпауға, Ауғанстандағы жағдайды тұрақтандыруға өз үлесін қосып келеді» (1). Еліміздегі этносаралық татулық пен дінаралық келісім үдерісі-әлем мойындаған жетістік. Қазақстан Республикасы әлемдік қағамдастық тарапынан танылып, оң бағаланып беделі биік халықаралық ұйымдарға мүше болды. Соның бірі **БҰҰ** және **ЕҚЫҰ-ға** (*Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйым*) төралық болып сайлануы.

1945 жылы БҰҰ құрылды. Ұйым құрылғаннан 60 жылдан соң оған мүше мемлекеттердің саны 51-ден 192-ге дейін есті, яғни 4 есе. Қазақстан 1992 жылы 2 наурызда БҰҰ мүшелігіне өтті. Қазақстан Республикасы халықаралық қарым-қатынасты нығайту жолында 105 мемлекетпен дипломатиялық қатынас орнатты. 30-дан астам елдерде Қазақстанның елшіліктері мен консулдықтары бар.

БҰҰ Дипкорпуста 640 елдің өкілеттілігі бар. Қазір Қазақстан әлемнің 75 мемлекетінде елшіліктер мен консулдықтар ұстап отыр. БҰҰ қызметінде Қазақстанның танылуы ретінде еліміз ұйымның басты орындарының бірі-Азия мен Тынық мұхиты өңірлеріне арналған экономикалық және әлеуметтік кеңесіне (ЭКОСОС) сайланды. Қазақстан БҰҰ құрамында мүше болған 18 жыл ішінде халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдауға орасан зор үлес қосты. Ядролық қарудан бас тарту, Азияда сенім шараларын орнату, Еуразия кеңістігінде интеграциялық үдерісті нығайту, теңізге шығатын жолы жоқ бір топ елдердің мүддесін ілгерілетуге қолдау жасау, өркениеттер мен діндер